

УДК 349.3

Кесада Татарінова Венора Лінда,*аспірант кафедри цивільно-правових дисциплін
господарського і трудового права
Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди*

ПИТАННЯ ЗАХИСТУ ТРУДОВИХ ІНТЕРЕСІВ ОСІБ З ОБМЕЖЕНИМИ МОЖЛИВОСТЯМИ В АКТАХ ООН

Автором розкриті питання захисту трудових інтересів осіб з обмеженими можливостями в актах ООН. Відзначається, що підходи до захисту інтересів осіб з обмеженими можливостями в міжнародних актах ООН за останні півстоліття істотно трансформувались. Фокус уваги ООН поступово змістився з медичних аспектів інвалідності до соціальних і правових – на його відносини та взаємодію із суспільством і навколишнім середовищем. Автор підкреслює, що на сучасному етапі інвалідність перестає бути виключно питанням надання медичної допомоги та відновлення здоров'я, а стає питанням забезпечення максимального обсягу прав інваліда для його доступу нормальній та ефективній участі в житті суспільства, у тому числі у сфері трудової діяльності.

Ключові слова: особи з обмеженими можливостями, трудові інтереси, рівність, Організація Об'єднаних Націй, інформаційне суспільство.

Постановка проблеми. Число осіб з обмеженими можливостями у світі на сьогоднішній день досягло 1 мільярд, тобто 15 % населення [1]. Це найбільша в історії «меншість» у світі, яка щодня стикається з різними формами дискримінації. Поліпшенню положення осіб з обмеженими можливостями і умов їхнього життя приділяється увага не тільки у кожній країні окремо, але й у міжнародному та регіональному масштабах. Особливої уваги заслуговує міжнародне співробітництво держав у сфері захисту прав та трудових інтересів інвалідів у межах правотворчої діяльності Організації Об'єднаних Націй (далі – ООН).

Аналіз останніх досліджень. До дослідження міжнародно-правового регулювання соціального захисту осіб з обмеженими можливостями на різних етапах розвитку науки трудового права звертались такі вчені як В. М. Андріїв, І. Я. Кисельов, Р. З. Лівшиць, П. Д. Пилипенко, В. І. Прокopenко, О. І. Процевський, В. Ф. Пузирний, О. В. Смирнов, Г. І. Чанишева, О. М. Ярошенко та ін. Однак проблематика втілення трудових інтересів осіб з обмеженими можливостями в актах ООН не була предметом окремого дослідження.

Мета статті. Автор має на меті розкрити питання захисту трудових інтересів осіб з обмеженими можливостями в актах ООН.

Виклад основного матеріалу статті. Із самого початку свого існування ООН приділяла увагу положенню осіб з обмеженими можливостями та поліпшенню умов їхнього життя. 10 грудня 1948 року Генеральною Асамблеєю ООН була прийнята та проголошена Загальна декларація прав людини. У цьому документі знайшов своє відображення принцип «рівності всіх людей без винятку». Декларація прав людини визначила право кожного на забезпечення у разі безробіття, хвороби, інвалідності, вдовства, старості чи іншого випадку втрати

засобів до існування з незалежних від людини обставин [2].

20 листопада 1969 р. була прийнята Декларація соціального прогресу і розвитку, в якій у ст. XI проголошено принципи захисту прав і забезпечення «добробуту дітей, старих та інвалідів; забезпечення захисту людей, що страждають фізичними й розумовими вадами» [3]. Крім того, протягом 60-х рр. XX ст. ООН у своїх доповідях періодично торкалася питань поліпшення життя й соціального забезпечення інвалідів, однак концепція прав людини стосовно осіб з обмеженими можливостями отримала міжнародне визнання лише в 70-х рр. XX ст.

У 1971 р. ООН прийняла Декларацію про права розумово відсталих осіб, у якій вказувалось, що розумово відстала особа має право на відновлення працездатності та заступництво, що дозволять їй розвивати свої здатності та максимальні можливості [4]. У цій Декларації ООН вперше було визначено конкретні умови забезпечення рівних прав інвалідів у тому числі у сфері праці, які проявились у вигляді патерналістського «заступництва» держави.

У 1975 р. ООН була прийнята Декларація про права інвалідів, що містить визначення інваліда як будь-якої особи, яка не може самостійно забезпечити повністю або частково потреби нормального особистого та / або соціального життя у силу недоліку, вродженого або ні, фізичних або розумових здатностей. У цьому визначенні звертає на себе увагу те, що інвалідність визначається через «нездатність» до самостійного забезпечення життя, та вказівка на причину цієї нездатності – «недолік ... розумової або фізичної здатності». Це «медичне» окреслення інвалідності зобразило тодішній підхід до осіб з обмеженими можливостями як до осіб, які мають певні вади та потребують додаткової державної підтримки. Натомість ця Декларація розширила перелік визнаних ООН трудових інтересів осіб з обмеженими можливостями. Так,

Декларацію встановлено, що інваліди мають право на відновлення працездатності, допомогу і консультації, на послуги із працевлаштування та інші види обслуговування, які дозволять їм максимально проявити свої можливості та здатності й прискорять процес їхньої соціальної інтеграції або реінтеграції; та право відповідно до своїх можливостей одержати та зберегти за собою робоче місце або займатися корисною, продуктивною оплачуваною діяльністю і бути членами профспілкових організацій [5].

У 1981 р. ООН була прийнята Всесвітня програма дій щодо інвалідів. Важливо, що цей документ проводить розмежування понять інвалідності та непрацездатності. Непрацездатність визначається як обмеженість конкретного індивідуума, що випливає з дефекту або інвалідності, що перешкоджає або позбавляє його можливості виконувати роль, що вважається для цього індивідуума нормальною залежно від вікових, статевих, соціальних і культурних факторів. Принцип рівних прав для інвалідів і не інвалідів у цій Програмі означає, що потреби всіх без винятку індивідуумів мають однаково вагоме значення, що ці потреби повинні бути основою планування суспільства та що всі засоби варто використовувати таким чином, щоб забезпечити для кожного індивідуума рівні можливості для участі [6].

У контексті трудової діяльності інвалідів Програма пропонує урядам проводити таку політику та створити таку додаткову структуру обслуговування, які забезпечували б інвалідам, що живуть у містах і сільських районах, рівний доступ до продуктивної оплачуваної діяльності на відкритому ринку праці; сприяти залученню інвалідів у відкриті ринки праці за допомогою таких заходів, як квотні системи стимулювання, переважне або цільове працевлаштування, надання позик або субсидій невеликим промисловим і кооперативним підприємствам, податкових пільг або інших видів технічної або фінансової допомоги підприємствам, що наймають інвалідів; забезпечувати інвалідам доступ до допоміжних засобів і надавати допомогу, котра їм необхідна для виконання роботи [6]. Як бачимо, у змісті Програми відбулось визнання інвалідів особами, які потребують особливого ставлення, але які є соціально та юридично рівними. Однак заходи підтримки інвалідів та їх інтеграції у трудову сферу ще мають заступницький дотаційний характер і меншою мірою спрямовані на подолання соціальних бар'єрів.

На основі досвіду впровадження Всесвітньої програми дій стосовно інвалідів 20 грудня 1993 р. ООН затвердила стандартні правила забезпечення рівних можливостей для інвалідів. Вже у самій назві документа говориться про те, що можливості інвалідів не розглядаються як обмежені, вони повинні бути рівними, їхня рівність повинна забезпечуватися державою. Статті 17 і 18 Стандартних правил містять визначення інвалідності та непрацездатності, які наочно демонструють зміну відношення до інвалідів. Стандартні правила вводять у визначення непрацездатності новий елемент, котрий

не враховувався раніше – «недоліки оточення та багатьох аспектів діяльності суспільства».

У сфері трудової діяльності Стандартні правила встановлюють, що законодавство у сфері зайнятості не повинно бути дискримінаційним стосовно інвалідів і не повинно створювати перешкод для їхнього працевлаштування, а державам варто активно підтримувати включення інвалідів у вільний ринок праці. На думку авторів правил, така активна підтримка може здійснюватися, окрім патерналістських заходів, вказаних у Всесвітній програмі дій стосовно інвалідів, спонуканням роботодавців здійснювати заходи для створення інвалідам відповідних умов, до яких належать: проектування та пристосування робочих місць і робочих приміщень таким чином, щоб вони були доступні для осіб з різними формами інвалідності; підтримка у використанні нових технологій, розробка й виробництво допоміжних пристроїв і устаткування для полегшення доступу інвалідів до таких засобів і устаткування, для того щоб вони могли одержати та зберігати за собою робоче місце; забезпечення належного навчання та працевлаштування, а також постійної підтримки, наприклад індивідуальної допомоги й послуг перекладачів. Крім того, державам пропонується організувати та підтримувати кампанії із розширення поінформованості громадськості, покликани сприяти подоланню негативного ставлення до працівників з інвалідністю й забобонів щодо них [7].

Як бачимо, Стандартні правила забезпечення рівних можливостей позначили перехід до нового розуміння інвалідності на міжнародному рівні. Це так звана «соціальна модель інвалідності», або модель, заснована на визнанні прав людини на протигагу поширеній раніше «медичній моделі», що розглядає інваліда з погляду наявних у нього фізичних, сенсорних, психічних або інтелектуальних недоліків. Акцент на порушеннях здоров'я переносить «проблему» інвалідності на саму людину. Це породжує тенденцію до проблематизації людини, і в системі соціальних відносин інвалід розглядається як об'єкт медичного втручання. Медична модель акцентує увагу на нездатності людини самостійно жити без активної підтримки держави та допомоги сторонніх осіб. Тому особа з обмеженими можливостями мимоволі починає сприйматися як людина, марна для суспільства. Право у цьому разі нормативно оформляє утриманський патерналістський характер відносин «інвалід – суспільство», що виражається як у нормативному формулюванні інвалідності, що відбиває офіційно визнану позицію, так і у характері правових відносин, які мають переважно пільгово-дотаційний характер і спрямовані на подальшу соціальну ізоляцію інваліда.

Соціальна модель або «модель прав людини» акцентує увагу на уявленні про невід'ємну гідність кожної людини і лише потім, якщо буде потреба, на характеристиках здоров'я. Як зазначає Р. І. Шабанов, сутність здійснення такої активної політики полягає у створенні державою системи заходів щодо попередження незайнятості. Для проведення активної політики застосовуються

заходи економічного, правового та організаційного забезпечення. Активна політика зайнятості націлена насамперед на підвищення рівня конкурентоспроможності незайнятого населення, адаптованості його до структурних змін, скорочення періоду вимушеної незайнятості завдяки здійсненню професійної перепідготовки, сприянню розвитку самозайнятості та запобіганню маргіналізації індивіда. На переконання вченого, здійснення активної політики у трудовій сфері є складником реалізації концепції «гідної праці», що передбачає поширення праці, за якої права трудящих захищені, яка приносить адекватний дохід і забезпечує соціальну захищеність [8, с. 201-202].

Відповідно, у контексті осіб з обмеженою можливістю в основі цієї моделі лежить теза, що людина з інвалідністю може самостійно приймати рішення, що стосуються її життя. Ця модель, не заперечуючи необхідності належного лікування та заходів реабілітації, бачить джерела проблематизації інвалідності у недостатній увазі, котру держава та громадянське суспільство приділяють особливостям інвалідів. Відповідно, державі та громадянському суспільству варто докладати зусиль для усунення створених соціумом бар'єрів для того, щоб забезпечити повагу гідності та повноту прав всіх людей. Однак така позиція, на жаль, поки що не прийнята більшістю держав, що виразилося в характері документа: Стандартні правила носять рекомендаційний характер.

Результатом розвитку концепцій, закладених у Стандартних правилах забезпечення рівних можливостей для інвалідів 1993 р., стало прийняття ООН 13 грудня 2006 р. єдиної та всеосяжної Конвенції про права осіб з інвалідністю та Факультативного протоколу, котрі були відкриті для підписання 30 березня 2007 р. Конвенція набула чинності 3 травня 2008 р. та ратифікована Україною Законом № 1767-VI від 16.12.2009. Ця Конвенція розроблялась як документ із прав людини, у якому міститься аспект соціального розвитку. Конвенція дає загальне уявлення про категорію інвалідів і вказує сфери, у які потрібно внести зміни, щоб особи з обмеженими можливостями успішно могли реалізовувати свої права. Відсутність дискримінації, повага гідності та особистої незалежності, повне залучення інвалідів у суспільство, повага їхніх особливостей, рівність можливостей є основними принципами даної Конвенції [9].

Щодо відображення трудових прагнень осіб з обмеженими можливостями, то у Конвенції зазначається, що держави-учасниці визнають право осіб з інвалідністю на працю нарівні з іншими, що включає право на отримання можливості заробляти собі на життя працею, яку особа з інвалідністю вільно вибрала чи на яку вона вільно погодилась, в умовах, коли ринок праці та виробниче середовище є відкритими, інклюзивними та доступними для осіб з інвалідністю.

Крім того, держави-учасниці забезпечують і заохочують реалізацію права на працю, зокрема, тими особами, які отримують інвалідність під час трудової діяльності, шляхом ужиття у тому числі в законодавчому порядку належних

заходів, спрямованих, зокрема, на таке: а) заборону дискримінації за ознакою інвалідності стосовно всіх питань, які стосуються всіх форм зайнятості, зокрема умов прийому на роботу, наймання та зайнятості, збереження роботи, просування по службі та безпечних і здорових умов праці; б) захист прав осіб з інвалідністю нарівні з іншими на справедливий і сприятливий умови праці, зокрема рівні можливості й рівну винагороду за працю рівної цінності, безпечні та здорові умови праці, зокрема захист від домагань, та задоволення скарг; с) забезпечення того, щоб особи з інвалідністю могли здійснювати свої трудові й професійні права нарівні з іншими; d) надання особам з інвалідністю можливості для ефективного доступу до загальних програм технічної та професійної орієнтації, служб працевлаштування та професійного й безперервного навчання; e) розширення на ринку праці можливостей для працевлаштування осіб з інвалідністю та просування їх по службі, а також надання допомоги в пошуку, отриманні, збереженні та відновленні роботи; f) розширення можливостей для індивідуальної трудової діяльності, підприємництва, розвитку кооперативів і організації власної справи; g) працевлаштування осіб з інвалідністю у державному секторі; h) стимулювання наймання осіб з інвалідністю у приватному секторі за допомогою належних стратегій і заходів, які можуть включати програми позитивних дій, стимули та інші заходи; i) забезпечення особам з інвалідністю розумного пристосування робочого місця; j) заохочення набуття особами з інвалідністю досвіду роботи в умовах відкритого ринку праці; k) заохочення програм професійної та кваліфікаційної реабілітації, збереження робочих місць і повернення на роботу для осіб з інвалідністю [9].

У даному аспекті принциповим моментом для розуміння нового підходу до праці осіб інвалідністю є «взаємодія з бар'єрами середовища та оточення». Творці Конвенції виходили із твердження, що не інвалід є непристосованим до нормального соціального та фізичного середовища, а фізичне й соціальне оточення містить бар'єри, що перешкоджають нормальному життю та трудовій самореалізації інваліда. Тому окрема увага надається Конвенцією доступу осіб з обмеженими можливостями до інформаційних мереж, у тому числі пов'язаних зі здійсненням трудової діяльності. Як вказує слушно Д. О. Новіков, людство вступає в інформаційне суспільство, коли більшість зайнятих працює в інформаційній сфері. Акцент на змінах у сфері зайнятості інформаційного суспільства за останні роки змістився. Раніше на перше місце ставилася технологія, а зараз – інформація. Звідси рушійною силою сучасної економіки є люди, чия головна здатність проявляється у використанні інформації [10, с. 98]. У цьому аспекті вельми перспективним видається залучення практично всіх осіб з обмеженими можливостями до продуктивної праці інформаційного суспільства, яке стирає через мережеві засоби знищує соціальні стереотипи та бар'єри, відкриває новий вектор творчої реалізації ін-

дивідів, яке ще декілька десятиліть тому були безпросвітно ізольовані від соціуму та світу праці.

Висновки

Підходи до захисту інтересів осіб з обмеженими можливостями в міжнародних актах ООН за останні півстоліття істотно трансформувались. Фокус уваги ООН поступово змістився з медичних аспектів інвалідності до соціальних і правових – на його відносини та взаємодію із суспільством і навколишнім середовищем. Тобто інвалідність перестає бути виключно питанням надання медичної допомоги та відновлення здоров'я, але стає питанням забезпечення максимального обсягу прав інваліда для його доступно нормальній та ефективній участі в житті суспільства, у тому числі у сфері трудової діяльності. У міжнародних актах ООН відбувся перехід від формального проголошення приналежності прав людини інвалідам до юридичного обов'язку держав забезпечити всіма доступними мірами рівні можливості і розумно досяжний обсяг реалізації прав інвалідів. ООН відмовилася від прагнення перебороти стан нездоров'я та спрямувала арсенал правових засобів на усунення «бар'єрності» суспільства та середовища перебування з метою його пристосування для нормального та повноцінного життя та праці осіб з обмеженими можливостями. Ця модель захисту інтересів осіб з обмеженими можливостями передбачає створення специфічних механізмів реалізації трудових прав інвалідів та відповідальність держави, роботодавців, громадянського суспільства за подолання зовнішніх бар'єрів і обмежень. Особливо перспективним впровадження цієї моделі видається в умовах розвитку інформаційного суспільства, яке саме по собі відкидає бар'єри індустріальної епохи та активно інтегрує у суспільно-корисну працю осіб з обмеженими можливостями. У цьому сенсі видається актуальним проведення подальших досліджень у руслі розкриття специфіки правового регулю-

вання праці осіб з обмеженими можливостями в інформаційному суспільстві.

Список використаних джерел:

1. Доповідь про інвалідність Всесвітньої організації охорони здоров'я від 9 червня 2011 [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://www.who.int/disabilities/world_report/2011/report/ru/
2. Загальна декларація прав людини від 10.12.1948 // Офіційний вісник України. – 2008. – № 93. – Ст. 89.
3. Декларація соціального прогресу і розвитку від 20 листопада 1969 р. [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_116
4. Декларація про праворозумовідсталіх осіб: Резолюція Генеральної Асамблеї ООН від 20 грудня 1971 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_119
5. Декларація про права інвалідів : Резолюція Генеральної Асамблеї ООН від 9 грудня 1975 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_117
6. Всесвітня програма дій стосовно інвалідів від 3 грудня 1982 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_427
7. Стандартні правила забезпечення рівних можливостей для інвалідів від 20 грудня 1993 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_306
8. Шабанов Р. І. Концепція гідної праці як стрижень активної державної політики у сфері зайнятості населення / Р. І. Шабанов // Науковий вісник Ужгородського національного університету. – 2014. – Вип 24. – Том 2. – С. 201-205. – (Серія : Право).
9. Конвенція про права осіб з інвалідністю від 13 грудня 2006 р. // Офіційний вісник України від 19.03.2010. – 2010. – № 17. – С. 93. – Ст. 799. – код акту 50027/2010
10. Новіков Д. О. Праця в інформаційному суспільстві: висновки для трудового права / Д. О. Новіков // Право і суспільство. – 2015. – № 5-2. – Ч. 2. – С. 96–103.

Автором раскрыты вопросы защиты трудовых интересов лиц с ограниченными возможностями в актах ООН. Отмечается, что подходы к защите интересов лиц с ограниченными возможностями в международных актах ООН за последние полстолетия существенным образом трансформировались. Фокус внимания ООН постепенно сместился с медицинских аспектов инвалидности к социальным и правовым – на ее отношения и взаимодействие с обществом и окружающей средой. Автор подчеркивает, что на современном этапе инвалидность перестает быть исключительно вопросом предоставления медицинской помощи и восстановления здоровья, а становится вопросом обеспечения максимального объема прав инвалида для его доступно нормального и эффективного участия в жизни общества, в том числе в сфере трудовой деятельности.

Ключевые слова: лица с ограниченными возможностями, трудовые интересы, равенство, Организация Объединенных Наций, информационное общество.

The author reveals the issues of protection of labour interests of persons with disabilities in UN acts. It's noted that the approaches to protecting the interests of persons with disabilities in international acts of the UN for the last half century have been substantially transformed. The focus of the UN attention has gradually shifted from the medical aspects of disability to social and legal aspects - to its relations and interaction with society and the environment. The author emphasizes that at the present stage, disability ceases to be exclusively a matter of providing medical care and restoring health, but it becomes a matter of ensuring the maximum scope of the rights of a disabled person for its normal and effective participation in the life of society, including in the sphere of work.

Key words: persons with disabilities, labor interests, equality, United Nations, information society.